

Dnešnou témou začíname v našom seriáli konzultácií nový tematický okruh. Po vysvetlení niektorých základných kategórií marxistickej filozofie, zahrňovaných spravidla do rámca tzv. dialektického materializmu, a po krátkom exkurze do oblasti teórie poznania pristupujeme k rozsiahlej problematike filozofie dejín a človeka, k problematike, ktorá sa v marxizme tradične označuje termínom historický materializmus.

Prvý problém, ktorému sa chceme venovať, je problém vzniku človeka, problém sformovania sa jeho špecificky ľudských čŕt a vlastností, čiže problém hominizácie predchodcu človeka. Pritom sa pokúsime odpovedať i na to, aké faktory zohrávali rozhodujúcu úlohu v tom, že sa zo živočíšnej ríše vyradil človek ako osobitná, špecifická bytosť.

Avšak predtým, než pristúpime k vlastnej problematike, musíme si všimnúť, že už takáto formulácia otázky zahrňuje určitý predpoklad, ktorý nemusí byť pre každého samozrejím: že totiž človek vzišiel z ríše zvierať tak ako ktorýkoľvek iný živočíšny druh. Nazdávame sa, že bude užitočné pozastaviť sa najprv pri samom tomto predpoklade. Dnes už síce málokto môže vážne brať biblický výklad o vzniku človeka, názor o jeho stvorení ako výsledku akéhosi jednorázového zázračného aktu stvoriteľa, predsa sa však jemnocitnejším dušiam môže priečiť myšlienka, že by priamym predkom človeka mala byť nejaká živočíšna bytosť — nebodaj opica. V niektorých amerických štátoch bolo donedávna zákonom zakázané vyučovať na školách darvinovskú teóriu. Existenciu takýchto predsudkov alebo aspoň rozpakov musíme aj v našej úvahe brať na vedomie.

Vo vedeckej teórii o vzniku človeka ako o dlhodobom a nesmierne zložitom procese, v ktorom sa určitý druh živočíšnych bytostí postupne vydeľoval zo živočíšnej ríše a nadobúdal nové, predtým neexistujúce vlastnosti a schopnosti, nie je nič takého, čo by mohlo byť v rozpore s vedomím vlastnej hodnoty, dôstojnosti a výlučnosti dnešného človeka vo vzťahu ku ktorémukoľvek živočíšnemu druhu. Ba dalo by sa povedať, že je tomu skôr naopak. Preto naopak, že práve v konfrontácii s tým, čím aj človek vlastne prapôvodne bol, v konfrontácii s tou úrovňou v rozvoji vlastnosti a schopností, v ktorej ostali dodnes uviaznuté aj tie najvyspelejšie živočíšne druhy, nesmierne markantne a plasticky vyniká osobitosť a výlučnosť človeka, a nielen osobitosť a výlučnosť, ale predovšetkým jeho úžasná tvorivá invencia, s ktorou sa dokázal z nejakej predľudskej bytosti vypracovať na dnešnú civilizovanú, vzdelanú a kultúrnu bytosť.

Pravda, proti takémuto výkladu zdroja, z ktorého má prameniť vedomie ľudskej hodnoty a dôstojnosti, by mohol nábožensky založený človek vysloviť určitú námietku. Ako je známe, v náboženstve sa osobitosť, výlučnosť a dôstojnosť človeka odvodzuje z existencie akejsi absolútnej bytosti — boha. Ako sa vyrovnáť s argumentom, že človek veriaci v takúto absolútnu bytosť sa predsa len môže cítiť byť viac človekom, pretože okrem toho prírodného je v ňom ešte niečo podstatne iné, niečo duchovného, božského?

Človeku, ktorému je cudzí spôsob vedeckého uvažovania a ktorý je o niečom fatálne presvedčený bez ohľadu na to, či sa to dá alebo nedá dokázať, je isteže ťažko vyvrátiť takúto jeho vieru. V tejto súvislosti však o to ani nejde, presnejšie povedané — ani nie je čo vyvracať. Všetko to, čo možno v náboženskom zdôrazňovaní osobitosti, hodnoty a dôstojnosti človeka pokladať za pozitívne, obsahuje totiž aj filozofické chápanie človeka. Rozdiel je len v tom, že filozofia, opierajúca sa o vedu, sa snaží všetky atribúty človeka vysvetliť z ich prirodzenej genézy, v súlade s neustále znovu overovanými výsledkami vedeckého výskumu vzniku a vývinu človeka, jeho dejín a dejín celej ľudskej spoločnosti. Prirodzene, nie všetko sa dá bez zvyšku vedecky vysvetliť.

Dá sa však rozlíšiť, či sa k nejakej téze, k nejakému záveru dochádza na osnove všeobecne prijateľného spôsobu logického, vedeckého uvažovania, či teda s danou tézou, hoci nie je bez zvyšku dokázaná, možno rátať ako s vedecky odôvodnenou hypotézou, alebo či je určitá idea iba plodom uvoľnenej fantázie a potom predmetom slepej viery.

Takto je to aj s vedeckým prístupom k otázke vzniku a vývinu človeka, ale tiež k hodnoteniu hoci tých najpodivuhodnejších jeho vlastností a hodnôt, teda tých, o ktorých náboženstvo zvykne hovoriť, že sú akousi božskou iskrou vznietenou v človeku. Táto božská iskra je v skutočnosti v najhlbšom zmysle slova *ľudskou* iskrou. Zažala sa v človeku v priebehu jeho prirodzeného vývinu a nezažala ju nejaká nadprirodzená bytosť tým, že z ničoho nič odrazu stvorila človeka na svoj vlastný obraz.

Nazdávame sa, že takýto prístup k záhade človeka — pretože človek je vždy, nech by sa už akokoľvek poznal, sám pre seba záhadou — má i hlboký etický akcent: ak je totiž človek produktom prirodzeného vývinu a potom tiež produktom svojej vlastnej aktivity a pretvárajúcej praxe, ak mu jeho bytie nikto nedaroval, ale v interakcii s prírodou a tiež s vlastným spoločenským prostredím si ho vždy znovu vydobýja a rozvíja sám, ak nie je od nikoho závislý, ale nemá sa ani na koho vyhovárať a koho sa dovoľávať, ak je teda v plnom zmysle slova odkázaný iba sám na seba, na svoje vlastné sily a odhodlanosť, tak z toho vyplýva mimoriadne dôležitý záver: že je v plnom zmysle slova a v plnom rozsahu i sám za seba zodpovedný, že jeho dnešok i jeho budúcnosť je v plnom zmysle slova v jeho vlastných rukách. A tak teda zakorenenosť človeka v prírode, jeho prirodzený pôvod ako posledného ohnivka v dlhom vývinovom rade živočíšnych druhov, jeho organická zviazanosť s vesmírnym celkom nie je ani v najmenšom niečím takým, čo by malo zmenšovať jeho veľkosť a osobitosť, jeho podstatnú odlišnosť od všetkého ostatného, jeho slávu ako koruny tvorstva. Práve naopak: táto sláva je o to oprávnenejšia, že mu ju nikto nedaroval, ale dospel k nej sám svojím vlastným pričinením.

Vráťme sa však k pôvodnej formulácii našej témy, k otázke, ako sme ju položili na začiatku: aké faktory zohrali rozhodujúcu úlohu v tom, že sa človek vydellil zo živočíšnej ríše ako osobitná, špecifická bytosť?

Žiaľ, v krátkej úvahe sa možno len veľmi letmo zmieniť o niektorých faktoch, ktoré sú v tomto ohľade dôležité. Paleontológovia a antropológovia nazhromaždili obrovské množstvo údajov a vypracovali veľa teórií, na základe ktorých sa pokúšajú rekonštruovať vývinový reťaz ľudského druhu a osobitne tiež jednotlivé ohnivky tejto reťaze. Je to nesmierne ťažká a zložitá práca, pretože obraz človeka a predčloveka na jednotlivých stupňoch jeho vývinu sa môže rekonštruovať len z nepatrných stôp a pozostatkov, ktoré nám príroda čudesnou hrou náhod zakonzervovala a dodnes uchovala a ktoré sa tiež len náhodne kde-tu podarí objaviť.

Vďaka trpezlivosti vedcov a moderným vedeckým metódam sa však podarilo dosiahnuť, že aj tieto nepatrné stopy a pozostatky — úlomky kostí, zvyšky ohniska alebo primitívnych nástrojov — prehovorili zrozumiteľnou rečou a vydali súčasnému človeku svedectvo o počiatkoch a hlbokéj minulosti jeho vlastného rodu. Je to svedectvo o nesmierne zdĺhavom, ale súčasne nezadržitelnom smerovaní života na našej planéte k vzniku toho zoologického druhu, ktorý dnes nazývame *homo sapiens*, a ktorý práve tým, že sa stal schopným reflektovať obklopujúci ho svet, zasahovať doň a meniť ho, súčasne prestal byť iba jedným zo zoologických druhov a stal sa tým, čím je — človekom.

Aké faktory tu zohrali rozhodujúcu úlohu? Boli to na rozličných stupňoch vývinu rozličné faktory a ťažko by ich tu bolo možné čo len vyčísliť. Treba vidieť, že podľa najnovších výskumov sa doba, na začiatku ktorej sa dajú zistiť prvé ešte nepatrné

odlišnosti ľudského prapredka od jeho zvieracích druhov, ráta až na 20 miliónov rokov. Je to obrovský časový úsek. Pritom však o skutočnom procese vydeľovania sa človeka zo živočíšnej ríše, v ktorom už človek sám sa začal nepatrnými zábleskami svojho vedomia chápať ako niečo osobitného, možno hovoriť až v poslednom milióni rokov. Predtým to bola iba hra prírody, v ktorej prapredkovia človeka, prehominidy alebo predľudia boli iba trpným predmetom rôznych vonkajších prírodných vplyvov a iba touto hrou náhod sa vytvárali v nich také dispozície, ktoré sa neskôr stali východiskom pre vznik sice primitívnych, ale už špecificky ľudských vlastností a schopností.

Uplatnili sa tu vplyvy podnebného rázu, ale predpokladá sa, že tu mohol zohrať významnú úlohu aj zásah určitého druhu kozmického žiarenia do génov ľudského predchodcu, ktorý mohol priaznivo ovplyvniť vývin dedičnosti v prospech niektorých nových vlastností. Pokiaľ ide o podnebné zmeny, tie tiež stimulovali vývin takých vlastností, ktoré sa v zmenených podmienkach ukázali byť životne nevyhnutnými pre zachovanie druhu. Bola to hra na život a na smrť, v ktorej nejestený výhonok novovznikajúceho druhu pravdepodobne i vyhynul. Zákon o dialektickom vzťahu organizmu a prostredia sa presadzoval s neľútostnou nevyhnutnosťou. Alebo sa organizmus dokázal prispôbiť zmenenému prostrediu alebo zahynul. Predčlovek ako zoologický druh dokázal byť schopným udržať sa pri živote a ďalej sa rozvíjať aj vtedy, keď jeho pôvodné prostredie — les — ustúpil stepi a on bol nútený zliezť zo stromov na zem a naučiť sa novým spôsobom zadovažovať si potravu. Takýchto radikálnych zmien podnebia a prostredia bolo veľa a každé z nich ovplyvnilo skladbu rastlinnej a živočíšnej ríše a vlastnosti a dedičné schopnosti jednotlivých druhov.

Nepochybne veľmi významnou okolnosťou pre vznik hominidných dispozícií bol fakt, že telesná skladba predchodcu človeka sa tak sformovala, že pri pohybe prestal byť odkázaný na všetky štyri končatiny a predné končatiny sa mu uvoľnili na iný druh činnosti — napr. na zbieranie plodov, na uchopenie konára alebo kameňa, na boj so svojou obeťou alebo na sebaobranu a pod. Rôznorodá činnosť, ktorú mohol vykonať takto uvoľnenými prednými končatinami, pôsobila spätne na ich zdokonaľovanie a kultivovanie, až sa z nich vyvinuli ruky ako úplne nový orgán. Vznik rúk nesmierne znásobil možnosti predčloveka, rozšíril škálu jeho interakcie s obklopujúcim ho prostredím. Tieto bohatšie a diferencovanejšie kontakty s prírodnými látkami a väčšia šikovnosť v boji a sebaobrane znásobovali aj skúsenosť predčloveka, dávali mu neporovnateľne pestrejšie a intenzívnejšie podnety, než aké sa dostávali ostatným živočíšnym bytostiam. A to obohacovalo aj obsah jeho vedomia, prispievalo k vytváraniu určitých užitočných návykov a provokovalo pamäť. Paralelne s uvoľňovaním a kultivovaním ruky sa teda rozvíjajú aj psychické schopnosti predľudskej bytosti. Vzniká tzv. „mozgoruká“ bytosť. Na tomto stupni vlastne už dochádza ku kvalitatívnemu zlomu vo vývine ľudského druhu, k vzniku človeka vo vlastnom zmysle slova.

Sme na začiatku toho posledného milióna rokov. Avšak predtým, ako by sme zaznamenali vznik človeka, treba upozorniť ešte na inú významnú okolnosť. Pre sformovanie sa ľudského druhu a pre to, že sa tento druh tak „utrhol“ z radu ostatných živočíšnych druhov, má podľa niektorých antropológov veľký význam jeden fakt, ktorý sa na prvý pohľad môže zdať byť práve určitou nevýhodou. Je to okolnosť, že mláďa predčloveka — podobne ako je to napokon aj u dnešného človeka — potrebuje neporovnateľne dlhší čas než ktorýkoľvek iný živočích — povedzme až 15–20 rokov — na to, aby úplne dospelo, aby sa stalo schopným úplne samostatne sa starať o svoju obživu, resp. o svoje potomstvo. Dospelých jedincov táto nesamostatnosť potomkov prirodzene veľmi zaťažovala, ale malo to i veľmi pozitívne stránky: po prvé v tom, že mladý jedinec, odkázaný žiť dlhé roky v spoločnosti dospelých, mal možnosť dlhý

čas si osvojovať ich návyky, skúsenosti, poznatky. Nemusel vždy nanovo a osamotene podstupovať riziko skusovania sveta, ale robil to pod záštitou dospelých a pod vplyvom ich príkladu. Aj keď zo začiatku sa ešte nedá hovoriť o nejakom účelnom alebo dokonca vedomom odovzdávaní skúseností z generácie na generáciu, predsa v tomto dlhotrvajúcom nevyhnutnom spoločensťve dospelých a mladých jedincov sa mohlo nazhromažďovať a uchovávať viac účelných inštinktov, návykov a potom aj poznatkov ako u tých druhov, kde sa mláďa oveľa rýchlejšie vyvinie na dospelého a samostatného jedinca. Druhý pozitívny moment tohto faktu je v tom, že v dlhodobom a pomerne početnom spoločensťve dospelých a mladých jedincov vznikalo oveľa viac príležitostí a potrieb vzájomne sa nejako dorozumieť, sprostredkovať si svoje zážitky a skúsenosti, dávať si nejaké signály a napokon sa aj dohovárať. A tak sa dostávame k vzniku reči ako k ďalšiemu ľudskému elementu, ktorý vznikol a rozvíjal sa paralelne a v tesnej súvislosti s vývinom ruky a mozgu.

Po celom rade mutácií, ku ktorým dochádzalo viac-menej pod vplyvom meniacich sa prírodných podmienok a ktorých výsledkom bolo jednak sformovanie sa tela ľudského predchodcu do približne ľudskej podoby, jednak vytvorenie špecificky ľudských dispozícií, začínajú v ďalšom vývine nadobúdať prevahu už tie faktory, ktoré svojou činnosťou a pôsobením plodí sám človek, resp. spoločensťvo ľudí. O zvierati platí, že sa môže udržať pri živote len vtedy, keď sa dokáže prispôbiť prostrediu. Ak sa zmení prostredie, musí sa zmeniť aj ono alebo zahnúť. Takýto osud postihol mnohé živočíšne druhy. Človek sa stáva menej závislým od prostredia. Sčasti sa mu síce naďalej musí prispôbovať — a preto aj v tomto už ľudskom období vývinu ľudského druhu dochádza ešte k ďalším mutáciám, k ďalšiemu zdokonaľovaniu stavby jeho tela — ale rozhodujúce zmeny nastávajú už ako sprostredkované, nepriamy výsledok jeho vlastnej aktivity. Týka sa to aj niektorých telesných zmien, napríklad, ďalšej kultivácie rúk, zmyslov, a najmä mozgu a jeho šedej kôry, v ktorej sú lokalizované centrá jeho vzrastajúcej rozumovej činnosti.

Pokiaľ ide o vzťah človeka a jeho prostredia, tento vzťah prestáva byť jednostranný. Človek sa už prostrediu nielen prispôbuje, ale začína ho meniť, prispôbovať si prostredie seba samému: začína sa odievať, upravovať si skrýše a neskôr stavať obydlie, učí sa zakladať si a udržiavať oheň, a potom hodne neskôr pestovať domáce rastliny a zvieratá. Na všetko to potrebuje určité pracovné nástroje, ktoré umocňujú jeho silu a šikovnosť. Ďalší rozvoj človeka sa uskutočňuje na báze tejto pracovnej činnosti. Súčasne sa rozširuje kooperácia v rámci existujúcich ľudských spoločenskíev, rodiny, rodu, kmeňa, prehlbuje sa spoločenskíev človeka. Rozhodujúcimi faktormi sa odteraz stávajú práve pracovná činnosť a spoločenskíev. Obidve tieto črty pritom silne stimuluje rozvoj reči, teda schopnosť sprostredkovať si navzájom skúsenosti a poznatky a odovzdávať ich z generácie na generáciu. Človek už prestáva byť odkázaný iba na svoj inštinkt vypestovaný prírodou, vďaka reči a pamäti sa v ňom akoby kondenzuje skúsenosť všetkých predošlých a sčasti aj súčasnej generácie.

Tento vývin neslobodno však chápať ako nejaký priamočiary, bezvýhradne a vždy progresívny postup. Za týchto približne milión rokov, odkedy už možno hovoriť o vstupe hominidného, teda človeku podobného tvora do dejín prírody, došlo i k mnohým zvratom, v ktorých mnohé výhonky ľudského druhu boli buď oslabené, alebo i vyhynuli. Vydržali a nanovo sa začali rozvíjať iba tie najživotaschopnejšie. Tak napríklad po pitenkantropovi, tvorovi spred 800—900 tisíc rokov, ktorého kosti sa našli na viacerých miestach Ázie, Afriky a Európy, sa neskôr strácajú stopy a na scénu prichádzajú iné vetvy ľudského druhu. Oveľa vyvinutejšie sú neskoršie odnože, ktoré už predstavujú štádium pračloveka (na rozdiel od predošlého štádia ľudoopov): človek

neandertálsky, rodézsky, svanscombeský a iné. Vyhynuli však aj tie a pretrvala len tá, z ktorej sa napokon zrodil skutočný homo sapiens. Vývin ľudského druhu bol teda veľmi dramatický a zložitý.

Názor, ktorého sme sa už na začiatku dotkli a ktorý je značne rozšírený, že totiž človek pochádza z opice, je podľa mienky paleontológov vonkoncom neopodstatnený. Dnešná opica je relatívne dozretý zoologický druh a je vylúčené, aby sa vyvíjala smerom približujúcim sa človeku. Ak je tu nejaká príbuznosť, tak táto príbuznosť sa môže týkať len dávnych spoločných predkov ako človeka, tak aj opice. Predpokladá sa, že takýmto predkom mohol byť vymretý druh, ktorého zvyšky našli roku 1947 v Kenii a ktorý nazvali prekonzul. Je možné, že vývin tohto druhu sa asi pred dvadsiatimi miliónmi rokmi rozštiepil a že z jednej jeho odnože sa začali formovať ľudskí, z druhej opičí prapredkovia. To sú však len domnienky, ktoré si budú vyžadovať ďalšie overenia.

Na záver ešte azda tolko, že podobne ako nad minulosťou človeka, ako druhu, resp. ľudstva ako osobitného fenoménu v dejinách našej planéty by bolo zaujímavé zamyslieť sa aj nad jeho budúcimi vývinovými možnosťami a osudmi. Nemám tu na mysli jeho najbližšiu históriu, ale dlhodobú vývinovú perspektívu, určité globálne alebo dokonca kozmické možnosti, ktoré ľudstvo pred sebou má. Zaujímavý je napríklad fakt, že tempo vývinu ľudstva — a to tak ako druhu, ako aj jeho civilizácie a teraz najmä tej vzrastá geometrickým, ba až exponenciálnym radom. Je ťažké si predstaviť budúce podoby ľudskej civilizácie. Nech budú však akékoľvek, každopádne životne významným sa stane problém regulácie a ovládania vlastného osudu. Ľudstvo prekročilo určitý kritický bod vo svojom vývine. Ak v priebehu jeho minulého vývinu ho ako druh mohla ohrozovať len príroda, dnes ohrozuje samé seba. Obrovské energie, ktoré ľudstvo začína ovládať, môžu byť práve tak príslubom jeho budúcej perspektívy, ako aj hrozbou jeho zániku. Ostáva len dúfať, že ľudstvo bude voči sebe aspoň tak milostivé, ako milostivá sa ukázala byť voči nemu príroda, ktorá ho nielen ušetrila, ale vytvorila mu vcelku priaznivé podmienky pre jeho doterajší vývin až k súčasnosti.

Július Strinka